

ԷՋԵՐ ՀԱՅ ԲԺՇԿԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Հայաստանի պատմական անցյալի բժշկական գիտության զարգացման, ահանալոր բժիշկների գործունեության, բժշկական գրականության, ձեռագրերի, տպագրված գրքերի, բուժական հիմնարկների և բժշկական դպրոցների դրության վերաբերյալ հարցերը ներկայումս բավականաչափ մշակված են։ Այդ հարցերին նվիրված է բավական հարուստ գրականություն հայերեն (Վ. Թորգոմյան, Կ. Բասմաջյան, Գ. Հարությունյան, Ա. Կծոյան, Հ. Սեփետչյան և ուրիշներ), ռուսերեն (Լ. Հովհաննիսյան, Խ. Մելիք-Փարսադանյան և ուրիշներ), գերմաներեն (Է. Ջալդել, Ս. Նեյման, Հ. Վիրխով և ուրիշներ), ֆրանսերեն (Է. Լըգրեն, Վ. Թորգոմյան, Կ. Բասմաջյան) և այլ լեզուներով։

Սակայն բժշկական գիտության դեռևս ոչ բոլոր հարցերն են ժամանակակից գիտության սեփականությունը դարձել։ Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների Սովետին առընթեր Հին ձեռագրերի գիտահետազոտական ինստիտուտ-Մատենադարանի՝ խոշոր գրականական գանձարանի բժշկական աշխատությունները բավարար չափով տակավին չեն ուսումնասիրված։ Հայերեն բժշկական ձեռագրեր պահպանված են նաև աշխարհի ուրիշ շատ գրադարաններում, ինչպես Վիեննայի և Վենետիկի Մխիթարյան միաբանությունների, Փարիզի ազգային գրադարաններում, Տյուրինգենի համալսարանի գրադարանում, Բրիտանական թանգարանում և այլն։ Համաձայն հրապարակված գրացուցակների, հայերեն բժշկական ձեռագրերի ընդհանուր թիվը հասնում է 1074-ի։ Եթե սրան ավելացնենք նաև այն գրադարանների ձեռագրերը, որոնք դեռևս չեն հրապարակված, ինչպես նաև մասնավոր մարդկանց մոտ պահպանված ձեռագրերը, ապա նրանց ընդհանուր թիվը, օրինադիր կերպով, պետք է համարել 1500։

Այդ ձեռագրերի թվումն են հայ բժշկագիտության կլասիկների՝ Մխիթար Հերացու (XII դ.), բժիշկ Գրիգորիսի (XIII դ.)¹, Ամիր-դովլաթի (XV դ.), բժիշկ Ասար Սեբաստացու (XVI դ.) և շատ այլ հեղինակների աշխատությունները։ Ուշագրավ է այն, որ այդ ձեռագրերի շարքում կան նաև հին, հունա-հռոմեական կլասիկների և միջնադարյան հեղինակների աշխատություններից առանձին հատվածներ և պատառիկներ, որոնց բնագրերը չեն հասել մինչև մեր օրերը (օրինակ՝ Դիոսկորիդի (I դ.), Օրիբասիուսի (IV դ.) աշխատությունները և այլն)։ Անգլիացի ակադեմիկոս բանաստեղծ Բայրոնը վենետիկի հայկական վանքում հայոց լեզուն տառամասերելու ժամանակ ծանոթացել է այդ ձեռագրերին և շատ բարձր է գնահատել դրանք՝ այլ ազգերի կուլտուրական ժառանգությունն տառամասերելու գործում։

Հին Հայաստանում կիրառական բժշկության դարգացման աստիճանի մասին կարելի է դատել նաև այն մեծ թվով դեղանյութերից, որոնք Հայաստանից անցել են անտիկ աշխարհի, ապա արաբական, իսկ հետագայում նաև եվրոպական բժշկության մեջ։ Այդ դեղամիջոցների շարքին են պատկանում հայկական կավը, կապույտ քարը, հայկական բորակը, նաշադիրը (որը կոչվել է «արմենիակ», որտեղից էլ, ըստ Շիլինգի, առաջացել է եվրոպական ammonium բառը), asa foetida (Պլինիուս), որդահալած «կուստ» բույսը և շատ ուրիշներ։ Միջնադարյան հայ բժիշկները ծննդաբերությունը ցավազրկելու նպատակով օգտագործել են այնպիսի միջոցներ, ինչպես Ledoar, Melilatus officinalis և այլն։ Ընդհանուր կամ տեղային ցավազրկման նպատակով վիրաբույժները կիրառել են dipsacus, manragora և այլ դեղանյութեր։

Հայաստանում բուժական հիմնարկներ՝ հիվանդանոցներ, բորոտանոցներ, տկարների, ծերունիների և որբերի ապաստաններ հիմնադրվել են բավական վաղ շրջանում։ Առաջին բորոտանոցը (35 հիվանդների համար) հիմնվել է նախարար Սուրեն Սալահունուկնոջ՝ Աղվիդա իշխանուհու կողմից 260—270 թթ.։ Հիվանդանոցային հիմնարկների կառուցումը զգալի չափերի է հասել IV դարի երկրորդ կեսից սկսած՝ Աշտիշատում կայացած հայկական եկեղեցական առաջին ժողովի (365 թ.) որոշման հիման վրա։

¹ Տե՛ս Ա. Կոռյանի հոդվածը «Քննութիւն բնութեան մարդոյս և նորին զաւազան կրից և պատճառանաց հիւանդութեան» աշխատության մասին, (Մատենադարանի «Բանբեր», Երևան, 1958, № 4)։

Այդ շրջանում կառուցված հիվանդանոցներից ամենահայտնիները եղել են Արևմտյան Հայաստանի՝ Սիվաս և Կեսարիա քաղաքների հիվանդանոցները, Կեսարիայում գոյություն է ունեցել հիվանդանոցային մի ամբողջ թաղամաս՝ մի շարք առանձնաշենքերով, մեկուսարաններով և այլն:

Հետագայում բուժհիմնարկներ են կառուցվում նաև Կիլիկյան Հայաստանում, 1241 թվականին Զարեկ թագուհին Սիս քաղաքում հիմնադրել է մի հիվանդանոց, որն իր ժամանակին մեծ համբավ է վայելել:

Այդ հիվանդանոցներին անհրաժեշտ միջոցներ մատակարարվել է տուրքերի և ժողովրդական բարեգործության կարգով ստացված միջոցների հաշվին: Սկզբնական շրջանում դրանք տնօրինվել են կրոնական կաղմակերպությունների, իսկ հետագայում՝ աշխարհիկ իշխանությունների կողմից:

Ավելի ուշ շրջանում հիվանդանոցներ են հիմնադրվել հայ համայնքների կամ առանձին կուլտուրական գործիչների կողմից նաև հայկական գաղութներում: Այսպես Հայաստանից դուրս հիվանդանոցներ են հիմնվել Նիզովում (XIII դ.), Մադրասում (Հնդկաստան, XVIII դ.), Կոստանդնուպոլսում, Իզմիրում (XVIII դ.) և այլն:

Հայաստանի ուսումնական հաստատություններից, որտեղ դասավանդվել են բժշկություն և բնական գիտություններ, ամենահայտնիները եղել են հետևյալները.

1. Սանահնի ուսումնարանը, որի լսարանը պահպանվել է մինչև այժմ և որտեղ XI դարի հայտնի գիտնական Գրիգոր Մագիստրոսը դասավանդել է տարբեր գիտություններ, որոնց թվում նաև բժշկություն: Մեզ հասել է մարսողության ֆիզիոլոգիայի մասին նրա դասախոսական նյութը, գրված բանավիճական ոճով, ի պատասխան նման բովանդակությամբ մի դասախոսության, որը Անի քաղաքում կարդացել է հույն ֆիզիոլոգ Կյուրակոսը:

Ինչպես հայտնի է, Անիի համալսարանի հիմնադիր Հովհաննես Խմաստասերը (XI դ.) իր գիտական կոնցեպցիաներում Բեկոնից շատ առաջ խրախուսում էր էմպիրիկ մեթոդաբան, գտնելով, որ բոլոր գիտելիքների հիմքը փորձն է, որը միակ ճշմարիտն է և չի կարող կասկած ներշնչել:

2. Տաթևի ուսումնարանը, որը կոչվել է համալսարան և որտեղ XIV դարում հայտնի գիտնական Օհան Որոտնեցին դասավանդել է փիլիսոփայություն և բնական գիտություններ:

Օհան Որոտնեցու մահից հետո (1388 թ.) նրա ամբիոնը անցնում է Գրիգոր Տաթևացուն (1341—1411 թթ.), վերջինս կրոնական մի շարք երկերի հետ միասին, գրել է նաև աշխատություններ անատոմիայի և ֆիզիոլոգիայի մասին, որոնք կազմված են հարց ու պատասխանի ձևով: Նշանակալից է այն, որ Տաթևի համալսարանի դասընթացը ավարտելիս, ուսանողները պետք է պաշտպանեին գիտական մի թեմա, որը նրանց տալու էր վարդապետը (գիտնականի կամ բառի ժամանակակից իմաստով՝ դոկտորի) կոչում: Պահպանվել է մի ձեռագիր, որտեղ նկարագրվում է «վարդապետ» կոչումը ստանալու արարողությունը:

Մյուս բարձրագույն դպրոցներից, որտեղ դասավանդվել է բժշկություն, ամենահայտնին Սիս քաղաքի «Ներսես Լամբրոնացու համալսարանն» էր (XI դ.): Մեզ հասել է նրա հիմնադրի՝ դպրոցի ուսանողների համար գրած անատոմիայի դասագիրքը:

Հայտնի է նաև Սեղարի դպրոցը: Հայ պատմագիրներից Թովմա Մեծոփեցին գրում է, որ ինքը XIV դ. այդ դպրոցում ուսումնասիրել է բնական գիտություններ:

Հովհաննես Երզնկացին — Պլուզը (XIII դ.) հաղորդում է, որ իր ժամանակ ուսումնական և գիտական նպատակներով Հայաստանում թույլատրվում էր կատարել նույնիսկ վիվիսեկցիաներ՝ մահվան դատապարտված հանցագործների վրա:

Կարևոր և նշանակալից է այն, որ, ելնելով բժշկագիտության զարգացման շահերից, անհրաժեշտ դեպքերում թույլատրվում էր կատարել մահացածների հերձում: Ինչպես հայտնի է, Եվրոպայում այդ մեթոդը կիրառվել է զգալիորեն ավելի ուշ՝ XVI դարում, և օրինականացվել է Հռոմեական Պիոս 4-րդ պապի որոշումով:

Սույն հոդվածում շատ հակիրճ ներկայացված է վերջին շրջանում հայտնի դարձած պատմաբժշկական նյութերի միայն մի մասը:

Л. А. ОГАНЕСЯН

СТРАНИЦЫ ИЗ ИСТОРИИ АРМЯНСКОЙ МЕДИЦИНЫ

Резюме

В статье сообщаются сведения о школах высшего типа, существовавших в Армении в средние века, в которых преподавали естествознание и медицину. Таких школ было доволь-

но много, причем сохранились некоторые данные о том, какие вопросы в них разрабатывались и преподавались, и кем руководилось преподавание этих знаний; сохранилась в целости даже одна из аудиторий, в которой в XI в. велось преподавание различных наук, в том числе и медицины.

Прогрессивность воззрений ученых, преподавателей средневековых университетов Армении, видна из дошедшей до наших времен литературы, типа учебников по анатомии, физиологии, взглядов на некоторые положения, проводившиеся преподавателями медицинских и естественных наук, и пр.

Так ученый XII века Ованес Саркаваг не признавал достоверности знаний, если в основу их не был заложен опыт. Этим за много веков было предвосхищено эмпирическое направление Бекона в научной мысли нового времени.

Интересным фактом является то, что армянские врачи производили вскрытия в XIII веке, еще до того, как это было узаконено в европейской науке. В Европе вскрытия трупов стали производить в конце XIII века).

Большая, дошедшая до нас медицинская средневековая рукописная литература лишний раз подтверждает тот высокий уровень, которого достигла медицина в Армении в средние века.